

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Людмил Димитров,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

на дисертационния труд „ПАСТОРАЛ И МОДЕРНОСТ“

на доц. д-р Дияна Василева Николова-Багалева,

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
за присъждане на научна степен „доктор на науките“
по област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология, (Антична и западноевропейска литература:
сравнително литературознание).

Със заповед № РД-22-910 от 22. 04. 2025 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Пасторал и модерност“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на ПУ „Паисий Хилендарски“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, (Антична и западноевропейска литература: сравнително литературознание).

Автор на дисертационния труд е доц. д-р Дияна Василева Николова-Багалева – Катедра „История на литературата и сравнително литературознание“ към Филологически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от доц. д-р Дияна Василева Николова-Багалева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл. 45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- копие от диплома за образователната и научна степен „доктор“;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с откриване на процедурата и с предварителното обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на минималните национални изисквания;

Кандидатът е приложил 7 броя студии и 3 статии.

Всички документи са оформени коректно и отговарят на академичните изисквания за процедурата.

От 1990 г., когато става асистент в ПУ, до днес доц. д-р Дияна Николова последователно и целенасочено следва академичната си кариера, разгръщайки и все по-безпогрешно установявайки полетата на своя научен интерес: античната и западноевропейската литература с акцент върху романтизма, Бел епок, пасторала и идилията. Нейните изследователски опити покриват идентичните сфери в руската литература от XVIII, XIX и XX век.

Тематиката, в която се съсредоточава дисертантката, е не само (вечно) актуална; тя, за съжаление, е недостатъчно изследвана както в литературнотеоретичен, така и в емпиричен план. Приносното е, че тъкмо на доц. Дияна Николова дължим задълбочената разработка на

проблема за пасторала и идилията не само за западноевропейската и руската, но и за българската литература. Като ревностна проучвателка на тези въпроси тя успява да експонира и защити в компаративистичен и интертекстуален аспект важността на жанра и неговите поджанрови модификации, важна специфика на които е, че съдържат модел и памет за модерност от античността до наши дни.

Доц. Д. Николова е най-добрата познавачка у нас на състоянието и движението на избраните от нея литературни жанрове идилия, пасторал и техните производни, но и в по-широк литературоведски диапазон.

Методиката, избрана от авторката и приложена в нейното изследване, е оригинална, работеща, съчетаваща научния апарат / наратив с компаративистични, херменевтични и семиотично-психоаналитични елементи, оптимално изявяващи застъпваните тези, подтези и хипотези в дисертационния труд.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

Предоставеният за рецензиране труд се състои от Увод (Прологомена), две части, всяка от които разделена на три глави, и приложения. Цитираната и ползвана литература включва 867 библиографски единици, от които 697 на кирилица (български и руски) и 176 на латиница (главно английски, но и други езици).

Ще започна оттук, че респектиращият по обем текст, представен от дисертантката, макар и събран в 739 страници, е всъщност двойно по-голям, тъй като страниците не са стандартизирани (1800 знака), а сбити (същото важи и за автореферата). Което изправя читателя / рецензента пред сериозно изпитание и неестествено изначално съмнение: за систематично, логично и последователно изложение ли става дума, чиято проточеност е обоснована от обхвата на темата (а едно научно съчинение свършва тогава, когато темата е изчерпана), или за необузdana квазинаучна логорея, силно разпространена през последните две-три десетилетия из нашите професионални среди. Важно е да отбележа, че със самото започване на четенето – студирането на дисертацията – съмненията ми категорично се разсеяха, дори бих казал нещо повече: този труд се състои от няколко потенциални монографии, които още на този етап препоръчвам да бъдат издадени.

Като специалист по руска литература, ще коментирам по-подробно съответната (и по-голяма) част от изследването, но преди това все пак ще споделя впечатленията си от въвеждащите глави, свързани със състоянието на проблема „Пасторал и модерност“ в античната и западноевропейска литература. И все пак първото ми съждение в този аспект също е свързано с едно предварително съмнение: защо в научно съчинение, преследващо придобиване на степен по западноевропейска литература и сравнително литературознание, е отделено толкова основополагащо място на руската литература: 200 години, разположени в три века – XVIII–XX. Но постфактум – вече след като съм запознат цялостно с работата – смятам, че такова sdвояване е оправдано и съм склонен да го формулирам така: Дияна Николова успява да обоснове преноса на пасторала от западноевропейското в руското интеркултурно пространство и едновременно с това да потвърди плодотворната среща на западноевропейското и руското в пасторала. И също – как западноевропейското и руското отекват едно в друго, доколкото руското заема-отразява западноевропейското, но не и обратно.

Ще вървя последователно.

Всеки литератор има някаква – по-конкретна или по-абстрактна – представа що е пасторал. Важното в случая е да се доверим на авторката и да проследим нейната мисъл. Още в увода тя уговаря понятието пасторална модалност / буколически код, по-точно като: „...специфичен културен рефлекс към реалността, свързан с ново разбиране за литература, за фикционално, както и с конструиране на идеал, в чиято основа стоят определени естетичес-

ки, етически и философски нагласи“ (5). И заявява прагматиката му „от елитарното „пастирско“ живее на елинистическия и римския творец и на ренесансовия хуманист до Аркадийте на модерна Европа, включително и в културната индустрия“ (пак там: 5). А след уточнението, че „Процесът на идеализация на пастира, селския бит, природата, свързан с мечтата за земно блаженство и мъдро живее, посветено на спокойни артистични занимания, се разгръща за първи път през елинизма, в модерната урбанистична култура на мегаполисите“ и прескача „от средновековната пастурела“ чак до „модерния театър в началото на XX в., от първите пасторални балети в Европа до „Сезоните“ на Дягилев“ (17), у мен възникна резонният въпрос, който се опитам да проследя до края на дисертацията: всяка култура задължително ли развива пасторалното и доколко то може да бъде критерий за някакво качество или сродство с други култури? Уместно ли е разбирането на пасторала като глобален (прото)жанр, даващ начало на и по-късно захранващ повече изкуства? И ако този въпрос още търси отговор у мен, то по-любопитното е, че Николова не само последователно, упорито, но и оригинално, дори бих казал остроумно открива пасторалното в множество посоки, поставяйки го през редица специфични и канонично идилични зооморфни мотиви: митологемата цикада например, което трудно би могло да се оспори. А когато казвам, че подходът на авторката е и остроумен, имам предвид своеобразното „абсолютизиране“ на пасторала на множество равнища и подравнища – вещото му обосноваване като „ерудитски“ „пастор-пастир“ на другите хибридни жанрове („клонинги“).

Колкото повече авторката навлиза в същността на проблема и разкрива състоянието му в съответните литературни епохи, толкова повече разширява обхвата на собствените си наблюдения и аналитичен синтез. Така се появяват немалко полемични казуси, на които тя – напълно оправдано – не желае непременно да отговори, да ги разреши веднъж завинаги или да ги размие в бърлива софистика, а ги сугестира във въображението и компетентността на възприемателя. Например доста предпазливо е твърдението, че появата на илюстрираните книги провокира експерименти в посока на словесно-визуалното и така нараства ролята на екфразиса (334), защото Николова деликатно имплицира в съждението си повече семантични нюанси – по(дс)казвайки как високото (като лубока в руски вариант, да кажем) може да се изроди в кич – така наречената на жаргон „креватна живопис“ от XX век. И това са доста продуктивни моменти от иначе претоварения от информация текст. Други две важни заключения на авторката са, че „пасторално-митологичната поема и еклогата съперничат на сонета като любимо средство за философско-поетическо конципиране на света“ (221) и че през XVIII век „буколическият идеал се преосмисля в духа на просветителската идеология и се обвързва с концептите „естествен човек“, живот близо до природата, съответно и с третото съсловие и идеологията му“ (255). Тук реторично бих запитал: Чеховите „сцени от селския живот“ (както гласи подзаглавието на „Вуйчо Ваня“) антиидилия ли са?

С което преминавам към обговарянето на руската рецепция на пасторала.

Определено ми харесва това, че запалеността на авторката по жанра, по-точно нейната проникновеност, може да открие пасторал навсякъде и да го докаже като такъв. Да огледаш литературата на Европа през различни цивилизационни кодове посредством пасторала е високо литературоведско умение. Напълно приемам визията, че руската „пасторалия“ е на първо време усвояваща, преводна, миметична. И появата на текстове на големите антични и западноевропейски идилици на руски език е както израз на желанието руснаците да са в крак с модата – едно своего рода литературно *prêt-à-porter* – така и назряла потребност да се разширят културните полета за изява първоначално сред дворянския елит и по-късното omasовяване на възприемателя. Нещо повече – идилията се оказва идеалният конвертор на високото в популярно, без да губи елитарния си генезис. В Русия първите ѝ адепти са В. Тредиковски, А. Мерзляков, Н. Гнедич, К. Батюшков, на които се дължи внушението за появата на първите преводи или авторизирани версии и критическо усвояване на Теокрит, Бион, Мосх, Катул, Тибул, Проперций, на Вергилий и Хораций, Саломон Геснер. Към тях можем да прибавим Сумароков, Державин, Карамзин, Жуковски, Делвиг, Панаев, Судийкин, Сомов, Кузмин,

Беноа, Ларионов, Шагал, Мариенхоф, Малевич, Бурлюк, Северянин, Чуковски, Хлебников, Манделщам, Кручоних. Умишлено изброявам тези имена, за да подчертая твърде широкия руски контекстуален диапазон, в който се движи изследването, работейки със стилизирани и алегорични фигури – словесни, визуални, звукови. По-нататък то се концентрира и върху романа на Пол Талман „Пътуване до острова на любовта“ с оглед на спецификите му, а и поради активната му ранна рецепция в руската култура. Много продуктивна е тезата на авторката, че „Верлен вдъхновява и руските творци, при които сюжетът „галантни празници“ и персонажите от *commedia dell'arte* присъстват в широк смислов регистър – от изящната игра на любов сред декорите на Аркадия до темата за шута пред лицето на смъртта („Веселая смерть“ на Евреинов, „Балаганчик“ на Блок, „Венецианские безумцы“ на Кузмин, картини на К. Сомов като „Арлекин и смърт“)“ (337).

Втората част на изследването разкрива любопитни подробностни относно присъствията на пасторалното в руската култура от 30-те години на XVIII до първите две десетилетия на XX в. и въвличането в литературна употреба на концептите Аркадия и „досуг“ (341), което може да се преведе като „оползотворено губивреме“. Прави се убедителното заключение: „Руската рецепция на пасторала като цяло е сходна с тази в Западна Европа основно във времето XVII–XIX в. Тя има и свои специфики [...] като осмисляне на многовековния културен метамодел в собственото културно поле, обвързано и с разбирането за „народно“, „руско“ (346). За мен представляват специален интерес разсъжденията на Николова за мотива *Et in Arcadia ego*, своеобразно „лого“ на цялостен мистичен (масонски) пласт за предаване на тайни послания между посветени – словесни (като стихотворението на К. Батюшков „Надпись на гробе пастушки“ от 1810) и визуални (картината на Никола Пусен „Аркадийски овчари“ от 1650–1655), особено виртуозно въплътено в някои стихотворения на Пушкин от 20-те години на XIX век. Не по-малко основателно е твърдението, че „чрез преводи, стилизации и авторски творби (идилии, буколически елегии, еклоги, оди, стихотворения, епиграми) в руската литература от XVIII в. се градят нови естетически възприятия, нов светски поетически език, задават се нови роли в социума“ (356). Убедително са очертани припокриванията между семиосферите *fin de siècle* и *Belle Époque*, съотнесени към времето на Сребърния век. Напълно приемам и термина „модерни транскрипции на пасторала“, отнесен към екстатичните прояви на идиличното в кабаретата, камерните театри, арт пространствата – галерии, клубове – и кафе шантаните. Приносно, макар и индиректно, е тълкуването защо тези форми, балансиращи на границата с кичозното, все пак не се травестират в субкултура, ограждайки се – почти по брехтовски – с четвърта стена от представи: едновременност на „музейно“ експониране и активна функционализация. Остава обаче друг проблем – когато говори за русифицирането на идилията и превръщането ѝ в иманентна част от руския художествен свят, авторката тълкува руската културна ситуация през матрицата на западноевропейската. А в случая се изискват повече специализирани познания, най-малкото по отношение на поддържаната от началото на XIX до края на XX век автоциатност на руската литература и поведение то ѝ на „всетворба“, отхвърляща и по-често разграничаваща се, отколкото приближаваща се към европейските инвенции. Но острастеността на изследователката във всичко да вижда „идилия“, упражни сериозно влияние и върху мен: аз например започнах да фантазирам случайно ли на домашния театър в „Чайка“ присъства героиня с артистичен псевдоним „Аркадина“. Всъщност отговорът ми го даде отново дисертацията. И той гласи: „Руските модернисти създават нови версии на сюжета *Et in Arcadia Ego* – вместо пастири в буколическия локус пред лицето на смъртта [...] са изправени и персонажите от комедия дел арте“ (491), както и че „най-активно пасторалното работи на сцената“ (519).

Озадачава ме отсъствието на Пушкин. Ако не друго, пропусната е Белкиновата му повед „Господарката селянка“; независимо че пародира идиличното, тя се опира върху неговите инварианти, камуфлирайки го като игра, която накрая бива разконспирирана, но вече е изиграла своето.

Генерално съм съгласен с две основни тези: 1) че културата на елинизма може да се приеме за първата европейска модерност (594) и 2) че литературата на Русия се опитва да се изравни със западноевропейската през идиличното, мислено за модерно, доколкото тъкмо Модернизмът „занулява“ различията и представя нов равен старт на всички европейски култури.

Концептуалната рамка, в която се поставя руската литература, на доста места се пропуква, но собствено поетологичните наблюдения са интересни и продуктивни.

Потвърждавам приностите моменти, отразени в седем точки от доц. Дияна Николова в края на автореферата ѝ. Тук си позволявам да цитирам само последната: „Поради своята комплексност проблемът за пасторализма в европейското изкуство провокира и ред въпроси, които биха могли да дадат импулси за следващи научни изследвания“. Изрично искам да отбележа и великолепият български език, на който е написана работата – чисти съждения, достъпен, ползващ цялото синонимно богатство и твърде прецизен в употребата на термини и цитати (особено на гръцки и френски), утвърдени в международно обращение.

Тезата е апробирана в предложените публикации: статии и студии в литературоведски списания и сборници, по които може да се проследи динамиката на авторовата мисъл – откъде поема тя, какво натрупва и в крайна сметка удържа ли на първоначалния импулс, или в процеса на аналитични рефлексии върху нея променя посоката си и формулра далеч по-прецизирани изводи.

Дисертацията се отличава с ярък авторски глас, често не само приемащ, но и аргументирано полемизиращ с източниците на научна информация, които ползва и интегрира в своето изследване.

Авторефератът (64 стр.) е издържан професионално според изискванията на жанра и в него прецизно и убедително са изложени основните акценти от дисертационния труд.

Няколко критични бележки, по-скоро въпроси.

1. Когато говори за това, че „новите динамики в изкуството са свързани не със слуховото, песента, паметта [...], а с визуалното, с възможността за внимателно вникване в художествения текст (гледане, четене, препрочитане, анализ на детайла). Елинизмът полага в нови отношения автор – творба – публика“ (49), моето питане е: четенето в случая може ли да се приравни към гледането?

2. Как стои въпросът със съзнанието на застъпените автори спрямо жанра? Те преднамерено и убедено ли пишат именно пасторали и какво преследват с тях – послание или вписване във все още мод(ер)ната тенденция?

3. Как определя и къде поставя изследователката нашумялата пиеса „Аркадия“ (1993) от Том Стопард?

4. Смятам, че твърдението: „През пасторалните жанрове през XVIII век в Русия се разгръща дебатът за литературния език и обновяването му“ (393) е леко преувеличено. Не жанрове предизвикват дебата, довели до появата на радикалните карамзинисти и шишковисти през първата трета на XIX век.

5. Всички примери се прицелват в „употребата“ на идиличното в изкуството. Много интересно би било да се проследи дали отделни автори заживяват (анти)идилията (идилията с минусов знак), както например заминаването на Толстой в края на живота му е по същество напускане на уютното идиличното пространство, превърнало се в непоносимо за него.

6. Заглавията на произведенията – една част от тях са преведени, но по-голямата част – не. Когато се издава книга, за това трябва да се помисли. Аз съм привърженик да се борави с българските варианти, а при необходимост – в скоби или под черта – да се посочват оригиналните.

7. Не биха били излишни някои „мостове“ към българския пасторал от „Змейова сватба“ на П. Ю. Тодоров през „На острова на блажените“ до „Козият рог“.

8. Препоръчвам и две публикации, които могат да уплътнят библиографския масив:

Пасторалъ как текст культуры: теория, топка, синтез. Сборник научных трудов. М. 2005, 304 стр. (20 статии.)

Ричард Андрюс и Пол Шеленбъргър. Гробът Господен. Тялото Христово и тайната древна – 2000 години. С. 1997 г.

Познавам доц. Николова преди всичко през текстовете ѝ. От кратките ми срещи и служебни разговори с нея съм останал с впечатлението за фин, толерантен и етичен колега, сериозно ангажиран с проблемите на науката и по-специално на своите изследвания, както и с преподавателската си работа.

Горещо препоръчвам този огромен и приносен текст да бъде отпечатан (с оглед на обема и социокултурните и литературни полета, които покрива, публикацията може да е и в два тома за по-ефективното ѝ използване от преподаватели, студенти и всички, интересувани се от интердисциплинарните засичания между литература, изобразително изкуство, музика и театър в контекста на буколическото, пасторалното и идилическото.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката (категорична липса на плагиатство) и отговаря на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват на минималните национални изисквания, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че доц. д-р Дияна Василева Николова-Багалева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност „Антична и западноевропейска литература: сравнително литературознание“, като демонстрира качества и умения за провеждане на изследвания с получаване на оригинални и значими научни приноси.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на уважаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките“ на Дияна Василева Николова-Багалева в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, (Антична и западноевропейска литература: сравнително литературознание).

17.07.2025 г.

Рецензент:

(подпис)

Проф. д-р Людмил Димитров